

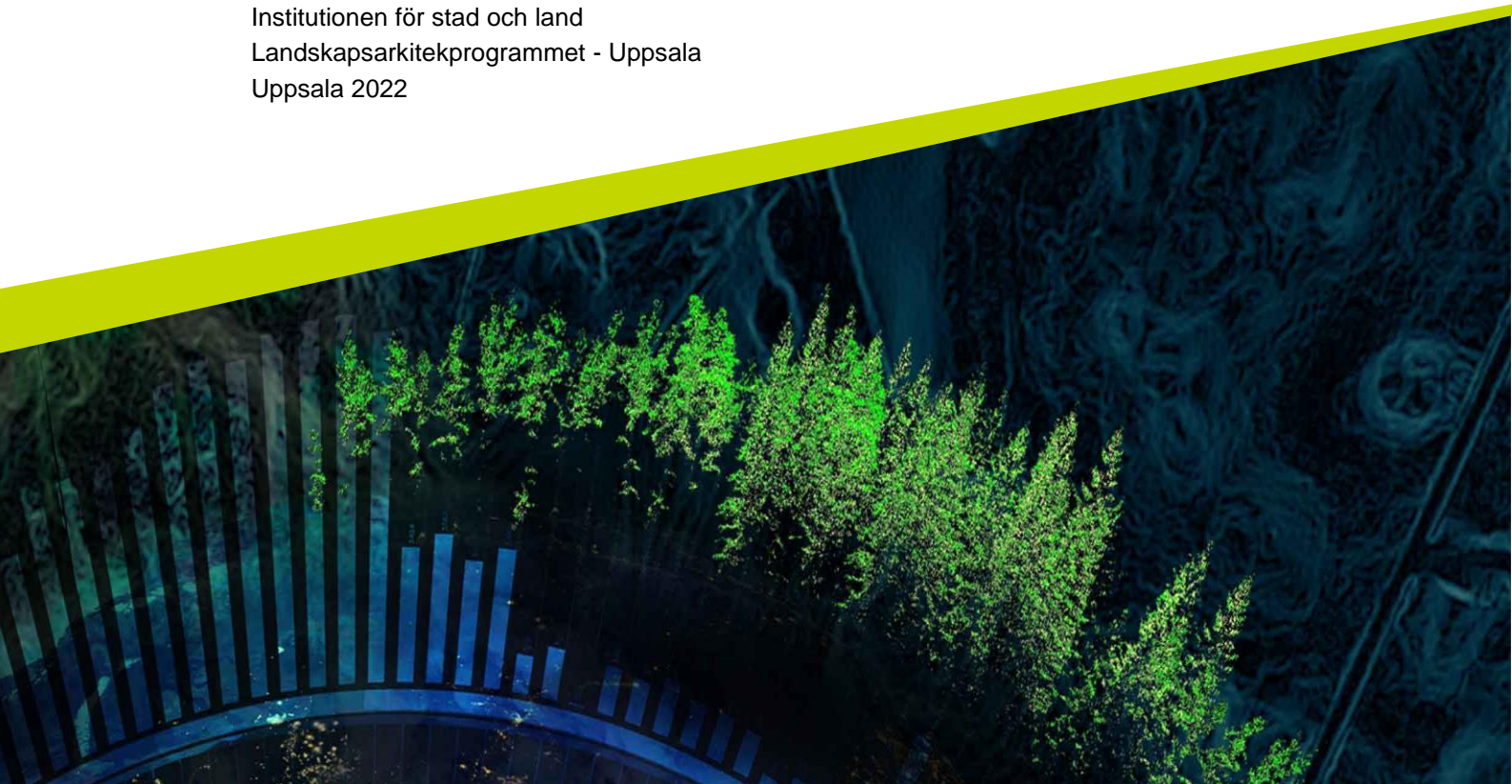

Kroppen i kretsloppet

Alternativa gravplatsers potential

Cecilia Börjestränd

Självständigt arbete • 15 hp
Sveriges lantbruksuniversitet, SLU
Fakulteten för naturresurser och jordbruksvetenskap
Institutionen för stad och land
Landskapsarkitekturprogrammet - Uppsala
Uppsala 2022

Kroppen i kretsloppet. Alternativa gravplatsers potential

The body in the natural cycle. Alternative burial practices and their potential

Cecilia Börjestränd

Handledare: Neva Leposa, Sveriges lantbruksuniversitet, Institutionen för stad och land
Examinator: Viveka Hoff, Sveriges lantbruksuniversitet, Institutionen för stad och land

Omfattning: 15 hp
Nivå och fördjupning: Grundnivå, G2E
Kurstitel: Självständigt arbete i landskapsarkitektur
Kurskod: EX0861
Program/utbildning: Landskapsarkitektprogrammet - Uppsala
Kursansvarig inst.: Institutionen för stad och land
Utgivningsort: Uppsala
Utgivningsår: 2022
Elektronisk publicering: <https://stud.epsilon.slu.se>

Nyckelord: begravningsplats, kyrkogård, gravskick, begängelseform, ekologi, djupekologi, ekosofi, animism, naturlig begravning, sekularitet

Sveriges lantbruksuniversitet

Fakulteten för naturresurser och jordbruksvetenskap
Institutionen för stad och land
Avdelningen för landskapsarkitektur

Publicering och arkivering

Godkända självständiga arbeten (examensarbeten) vid SLU publiceras elektroniskt. Som student äger du upphovsrätten till ditt arbete och behöver godkänna publiceringen. Om du kryssar i **JA**, så kommer fulltexten (pdf-filen) och metadata bli synliga och sökbara på internet. Om du kryssar i **NEJ**, kommer endast metadata och sammanfattning bli synliga och sökbara. Även om du inte publicerar fulltexten kommer den arkiveras digitalt. Om fler än en person har skrivit arbetet gäller krysset för samtliga författare. Läs om SLU:s publiceringsavtal här:

- <https://www.slu.se/site/bibliotek/publicera-och-analysera/registrera-och-publicera/avtal-for-publicering/>.

JA, jag/vi ger härmed min/vår tillåtelse till att föreliggande arbete publiceras enligt SLU:s avtal om överlåtelse av rätt att publicera verk.

NEJ, jag/vi ger inte min/vår tillåtelse att publicera fulltexten av föreliggande arbete. Arbetet laddas dock upp för arkivering och metadata och sammanfattning blir synliga och sökbara.

Sammanfattning

Ett mer naturligt förhållningssätt till praktik rörande begravning har spridit sig de senaste decennierna i främst Europa och Nordamerika, där kristendomens dominans över processerna och platserna ratas, och nya alternativa skapas. Dessa alternativ har ofta en mer direkt kontakt mellan kropp och jord, där människan kan utgöra näring i ett biologiskt kretslopp, och kopplingen till vegetation ovan jord och ekosystem är större. I ett sekulärt land som Sverige med en befolkning som ofta beskriver en andaktsfull förbindelse till skog och natur har ändå denna linje inte anammats i någon större utsträckning, trots att det finns prototyper. Genom resonemang om varför begravningsplatsen har stagnerat, studeras dess historiska och potentiella fortsatta utveckling. Syftet med denna studie är att finna ett meningsfullt berättigande för en ny typ av gravplats i Sverige genom att undersöka alternativa – sekulära och ekologiska – förhållningssätt till vad som sker med kroppen efter döden och vad vördnad kan betyda. Animism och besjälade föreslås som en utgångspunkt i att förstå kroppen och människans roll i kretsloppet, vari den fysiska aspekten kan både konkretisera och poetisera relationen, och förhoppningsvis leda till en djupare förståelse för ekologi och ett starkare engagemang i den. Trots att vissa hinder kunde identifieras i normativa beteenden: i tystnad kring ämnet, i en skeptisk begravningsbransch och en huvudman med en religiös, traditionell agenda, så tillåter däremot lag och svensk mentalitet för skapandet av nya förebilder.

Nyckelord: begravningsplats, kyrkogård, gravskick, ekologi, djupekologi, ekosofi, animism, naturlig begravning, sekularitet

Abstract

A more natural approach to burial practices has spread the last couple of decades, mainly throughout Europe and North America, where Christian dominance over related processes and places are rejected, while new alternatives are being created. These alternatives have a more direct contact between body and soil where the human body can be degraded and then absorbed by roots as nutrients. In a secular country like Sweden, with a self-described devotional connection to the forest and nature, burial grounds still have not progressed in a similar fashion, even though there are prototypes. Through discussion of why this stagnation has occurred, the progression and continuation of cemeteries is studied. The purpose in which is to find a meaningful justification for a new sort of burial ground though alternative – secular and ecological – approaches to what happens to the body after death. Animism is seen as a starting point in understanding our corporeal and human role in the natural cycle, in which the physical aspect will both concretize and poetize the process, and hopefully lead to a deeper understanding of ecology and a stronger involvement in it. Though some possible hindrances were found in normative behaviour, silence around the topic, a sceptic funeral industry, and a principal manager with a religious, traditional agenda -- the law and Swedish mentality allows for paragons to be created.

Keywords: burial ground, cemetery, ecology, deep ecology, ecosophy, animism, natural burial, secularity

Innehållsförteckning

1. Inledning	6
1.1 Syfte & frågeställning	7
1.2 Avgränsningar	8
1.3 Metod & teori.....	8
1.4 Läsanvisning	10
2. Gravplatsens utveckling i Sverige	11
2.1 Griften, högen och elden – förkristen tid.....	11
2.2 Kristnandet – kyrkogården	12
2.3 Lummighet och likriktning – 1800-talet & framåt.....	13
3. Den alternativa platsen – besjälade gravplatser.....	15
3.1 Roten till religion.....	15
3.2 En groende skogskult	17
3.3 Djupare ekologi – under jord.....	18
4. Det svenska norm- och regelverket	20
4.1 Lagstiftning.....	20
4.2 Religiösa normer - inom svenska kyrkan	22
4.3 Religiösa normer- I ett multireligiöst tidevarv	24
4.4 Normer – ur praktikens synvinkel.....	25
4.5 Brist på språk och förebilder	26
5. Sammanfattande diskussion	28
Referenser.....	30
Tack.....	33

1. Inledning

”Kroppar som växla gestalt och i nya former sig kläda,
därom förtälja jag vill. Gudar som gjort dessa under,
se nu i nåd till mitt verk!” - Ovidius, *Metamorfoser* (2003:13)

Runt om i Europa och Nordamerika har det under decennier spridit sig allt fler naturliga begravningsklick som skapar plats för vördnad för våra döda i naturen. Människor i områden som historiskt har dominerats av kristendom säger nej till konventionella kyrkogårdar, och önskar nya typer av begängelseformer¹ och begravningsplatser utanför organiserad religion (Davies et al 2012). I Sverige har det dock inte tagits stor notis om dessa alternativ, och det verkar finnas viss skepsis från kyrka och begravningsbransch (t.ex. Kyrkans tidning 2017). Detta trots att Sverige är ett av världens mest sekulariserade länder (Helgesson et al: 10), och därtill ett land som religionshistoriker David Thurfjell (2020:7) menar, har en stark naturromantik och tendens att numer beskriva skogen som vår kyrka. Logiken säger att vi om några borde ha anammat detta sätt att i och med döden få uppgå i en naturlig plats, då det samtidigt finns behov av platser där träd tillåts bli gamla, och kretslopp genomleva cykler, i en tid där skog alltför ofta behandlas som industri eller upplåts till exploatering (ibid:18). Dagens begravningsplatser ser dock inte ut på sätt som kan tillgodose dessa eventuella önskemål, och olika former av reglering – genom regelverk och normer – gör att vi i nuläget är begränsade till få alternativ (Begravningspodden 2021b).

När folkmängden ökar, och det finns ett groende behov av nya gravplatser (Begravningspodden 2021c) är traditionella platser skrymmande och alltför fattiga som ekosystem. Kroppen i kistan bryts ned långsamt, och på ytan finner vi ofta mestadels gräsmatta. Den plats som detta arbete utgår ifrån förutsätter att kroppen uppgår i det biologiska kretsloppet. I stället för konventionell kista förespråkas direkt kontakt med jorden. Näring som kroppen ger, som stoft eller aska, går genom jord till växt. Vegetationstäckning är tätare än på gängse begravningsplats, och är i stället en äng, skog eller dylikt, vars skydd också kan förstärkas från exploatering

¹ Sätt på vilket kroppen förvandlas till ben eller aska. Till exempel jord- eller eldbegängelse (jordbegravning och kremering).

genom begravningsplats-status. Den kan utgå från existerande plats, eller programmeras till att bli en naturlig plantering. Denna plats kommer jag härefter referera till som *den alternativa gravplatsen*.

Jag kommer att argumentera att synen på kroppen i jorden också kan förkroppsliga en respekt som vi behöver ha för naturen. Genom att ta del av en reell process, som kan tilltala en alltmer ekosofiskt (Guattari 2001) lagd samtid i Sverige (Thurfjell 2020) kan den avlidna kroppen visualisera mänsklighetens del i kretsloppet som vi har fjärrmat oss ifrån. Lite av den respekt vi i antropocen² har haft för människa kan på så vis övergå till naturen genom att se oss *i* den. Det är också ett sätt att leva vidare, och för anhöriga att få en koppling till en naturlig plats – en påtaglig animism eller besjälning.

Möjliga anledningar till att den alternativa platsen inte har anammats i Sverige diskuteras: såsom kyrkans roll i begravningsverksamheten, och att processen omges av normativa beteenden. Spår kommer också följas vilka kan leda till *att* den faktiskt anammats; till exempel en kultur vari animistiska förhållningssätt finns som tankegoods, att gravplatsen inte är ett så statiskt fenomen som det kan te sig och att själva lagen inte erbjuder verkliga hinder.

1.1 Syfte & frågeställning

Detta arbete grundar sig i funderingar om varför naturliga gravskick och -platser inte har anammats i Sverige. Därför har svenskt sammanhang studerats utifrån följande frågeställningar:

- Hur har gravplatsen utvecklats över tid i Sverige till var den är nu?
- Hur kan den svenska gravplatsen komma att utvecklas på ett alternativt sätt med en ekologisk animism i åtanke?

Syftet är att finna ett meningsfullt berättigande för en ny typ av gravplats genom att undersöka alternativa – sekulära och ekologiska – förhållningssätt till vad som sker med kroppen efter döden. Begravning har alltid varit en viktig ritual, men jag menar att platsen har stagnerat i utvecklingen, och vill därför förstå hur den har utvecklats, och kan fortsätta utvecklas.

² Människans tidsålder, en föreslagen geologisk period som utgår från industrialismens födelse då mänsklig aktivitet började få betydande global påverkan på klimat och ekosystem

1.2 Avgränsningar

Eftersom fokus ligger på möjligheter i Sverige idag, så har undersökningen begränsats till en översiktlig historisk studie av den svenska gravplatsen och svenskt ramverket, för att skapa ett avstamp i var vi har potential att vara på väg. Den alternativa gravplats som argumenteras för finns ej i Sverige, därför nämns exempel utanför landet som är jämförbara med den alternativa gravplatsen.

Tematiskt ligger fokus på förhållningssätt till platsen och dess grundvalar. Därför koncentreras analyser, samt resonemang runt besjälning till förhållningssätt till kroppen i marken, och vilken slags plats som skapas därefter. Studiens omfattning har inte utrymme för att gå in på djupet av ekologiska aspekter av varför vissa bruk kan ses som positiva eller negativa. Jag följer en grundläggande princip om kretslopp och kontinuitet i ekosystemet, men går inte in på djupet av potentiella konsekvenser av gravskick eller gestaltning. Utformning har då ej heller funnits utrymme att diskutera, trots många intressanta implikationer med denna typ av plats för ekologi och design. Dessa berörs delvis i diskussionen, men studien är begränsad till *varför inte här* och *varför här*.

1.3 Metod & teori

Studien har utgått från en kvalitativ metod av litteraturgenomgång och dokumentanalys där historisk progression, nutida normer och begränsningar har studerats. Metoden ger en bild av var vi står, och tillåter för resonemang om var vi kan vara på väg, där teorier som stödjer den besjälade platsen användes för att förankra den i Sverige och ge underlag för teman i undersökningen av historik och samtid. Därav tas teori och metod upp tillsammans.

Utifrån idéer om ett mer naturbaserat begravningskick handlade arbetet i ett första stadie om att förstå hur begravningsplatsen har utvecklats till den plats den är idag. Detta genom litteraturgenomgång av den svenska begravningsplatsens historik med fokus i eftersökningarna på gröna strukturer. Material har främst hämtats ur Kjell Lundquists *Från beteshage till trädgård – kyrkogårdens historia* (1992), och ämnar ge bakgrund till platsens föränderlighet och mångfald, men också dess reglering och hierarkier.

Utifrån de analyserna har teorier som kan berika en ny sorts plats, nyttjats för att se på vilket sätt den alternativa gravplatsen kan motiveras, särskilt i nutida Sverige. I detta andra stadie av arbetet ses animism som en nyckel. Att uppleva själ i omgivning och natur antyder hur vi kan förhålla oss till en annan tradition än den kristna, en tradition vars symbolik också genomsyrar vår kultur på många sätt. Den

teori som jag förhållit mig till mest genomgående är tidigare nämnda Thurffjell och en särskild relation till skogen i ett sekulärt Sverige, där sekulärt inte behöver betyda *inte* andligt. Genom intervjuer och studier av religions- och naturattityder beskrivs ett komplext förhållande vari många svenskar ser sig som i kontakt med natur och mycket miljövänliga, samtidigt som det kanske inte sker i realitet. Här lyfts djupekologi genom relation och identifikation med plats, som potentiell drivkraft i ett mer effektivt miljöengagemang. I mötet mellan gravplats och den svenska sekularitet som beskrivs i *Granskogsfolk (2020) och Känslan av besjälade träd (2021)*, diskuteras hur en andlighet utanför den organiserade som berör skogen, kan koppla an till framtida alternativa gravplatser. Intervjuerna är mestadels gjorda bland en sekulär svensk-identifierande urban medelklass, som Thurffjell argumenterar står för en majoritet av befolkningen (2020:8), men den begränsningen är värd att nämna.

För samtida lägesundersökning gjordes en inledande dokumentanalys av relevanta lagtexter, för att överblicka grundförutsättningar och reflektera över möjligheter. Utifrån källor från Svenska Kyrkan undersöktes sedan deras dubbla roll: dels i en analys av hur de fungerar som huvudman utifrån *Handbok för begravningsverksamheten 2013* (Svenska kyrkans arbetsgivarorganisation). Därtill har deras inställning som konfessionell kyrka, studerats utifrån en rapport från verksamheten: *En "riktig" begravning - Förändringar i begravningsleden inom Svenska kyrkan 2010–2020* (Helgesson et al 2021). Eftersom arbetet utgår från religion som viktig komponent i hur vi har begravts, undersöktes också fler religiösa ingångar. I studien av verksamhetens praktik har jag vänt mig till vad som uttryckts i ett varierat material, såsom hemsidor och diskussioner i *Begravningspodden (2021)*. Begravningspodden har också varit en rik källa till material då de talar om många aspekter av ämnet. De ger en bred bild av hela verksamheten, i såväl historik som exempel på hur en krematorietekniker förhåller sig till sitt arbete.

Studierna av historik och samtid har strävat efter att undersöka hur normer upprätthåller traditioner. I det har det varit särskilt viktigt att se till om teman identifierade i det teoretiska ramverket kan hittas, såsom koppling mellan religion och natur, samt hur kroppen behandlas i gravskick.

För paralleller i typ av plats har jag främst vänt mig till *Natural Burial* av Douglas Davies och Hannah Rumble som beskriver erfarenheter i Storbritannien. Deras arbete är baserat på analyser av naturliga gravskick samt intervjuer. De berör även ett liknande resonemang om manifestering i landskapet och följder för ekologiskt engagemang.

1.4 Läsanvisning

Eftersom teori och metod är så pass införlivade i bakgrunden till ämnet så har denna integrerats i texten. I stället analyseras den historiska bakgrunden under kapitel 2, *Gravplatsens utveckling i Sverige*, med fokus på religiösa bevekelsegrunder, och påverkan av till exempel ekologi och hierarki. I kapitel 3. *Den alternativa platsen - besjälade gravplatser* diskuteras sedan historiskt och samtida förhållningssätt till aspekter av animism, vilket behandlar ett alternativt synsätt som kan vara en lösning till ekologiskt engagemang i begravningsprocessen – och på så sätt en del av resultatet. Detta förhållningssätt får i sin tur implikationer för diskussionen av samtiden i kapitel 4. *Det svenska norm- och regelverket* i vad som kan påverka möjligheter att praktiskt och teoretiskt utveckla en djupare ekosofi inom begravningsprocessen. Bakgrund och resultat analyseras därav kontinuerligt i texten.

2. Gravplatsens utveckling i Sverige

Det finns tendenser att se på kyrkogården som ett statistiskt rum – det har något förutbestämt över sig, men det stämmer inte. Både platsen samt riter och funktioner för begravning har utvecklats genom tiderna i Sverige och ser än idag absolut inte ut på *ett* sätt. Därför skapas här en övergripande bild med fokus på begravningsplatsen som grönt rum, samt kroppen och ritens andliga betydelse, som också pekar på föränderlighet inför framtiden.

2.1 Griften, högen och elden – förkristen tid

Några av de äldsta gravar som har hittats i Sverige är megalitiska stenkammargravar från stenåldern. Dessa kunde dominera, i vad som tros varit öppna landskap där de var väl synliga. De uppfördes endast för en bråkdel av befolkningen – sannolikt personer av särskild status – och var viktiga ritplatser (Bägerfeldt 1989:207). Stenarna skapade gånggrifter vari de döda satt omgivna av betydelsefulla föremål. Det finns tecken på att det förekommit ritualer runt ingångarna (Berglund et al 1998:142) vilket inte känns osannolikt då dessa korridorer fyllda med döda torde varit en påminnelse om en mystisk övergång mot efterlivet. Liksom bronsålderns gravhögar därefter som var mer utav stora gräsbeklädda högar, utan gång, tyder de dels på ökad bofasthet och utveckling av sociala strukturer, med en benägenhet att kontinuerligt manifesteras sin närvaro på en fast enskild plats, och lyfta prominenta personer (ibid:140). Det finns därtill en dimension av naturförankring då de var viktiga kultplatser som markerade förfädernas närvaro, som makt, men också vördnad och inlevelse (Thurfjell 2020:81).

Under järnålder frångås det monumentala och mer allmänna gravfält tar över. Olika stensättningar förekom på ytan där skeppsformen var en vanlig variant, och tros ha varit symboliska skepp för resan mot Hel eller Valhalla (Berglund et al 1998:143). För den resan sker också en förändring i gravskick då den under tiden utbredda asatron ansåg att själen behövde befrias för att gå vidare, vilket den gjordes genom eld—varpå kremering blev ny sed (ibid). Själva gravskicket såg olika ut; ibland skedde kremering direkt i graven i s.k. brandgravar, ibland skedde eldmomentet på

en plats, där ben och aska sedan samlades för att spridas eller begravas i lerkrus på annan plats(ibid).

Under dessa tidiga tider är symboliken central både i högarnas manifestation i landskap och i eldens frigörande. Den rituella kopplingen finns i naturen och de döda döljs ej än av kista, utan det sker ett mer öppet hanterande av kroppen. Det är svårt att tyda hur grönska har existerat på dessa platser, då det enligt Lundqvist (1992:12) utöver vegetations flyktiga natur, råder brist på forskning inom fältet. Det som dock står att finna är mytologi från denna tid som berättar om trädets centrala betydelse genom både världsträdet Yggdrasil, och en antropomorfisk skildring med de första människorna Ask och Embla som skapades från ask och alm.

2.2 Kristnandet – kyrkogården

Det sedermera kristnandet skulle innebära en stor förändring i såväl gravskick, begravningsplats som attityder runt döden. Kremering ersattes av ett diktat om helgad jord vilket innebar jordsättning för samtliga, helst inom kyrkogården (Lundquist 1992:12) vilken spontant uppkom runt om de kyrkor som ofta uppfördes där kultplatser tidigare varit (Grönwall 2017:3). Det uppkom mestadels ytterst anonyma gravar där samtliga boende inom hemmanet eller byn begravdes i rader allteftersom (Lundqvist 1992:29). Kistor som succesivt blev mer regel än undantag, lades i öst-västlig riktning så att vederbörande skulle kunna resa sig på uppståndelsens morgon (Begravningspodden 2021b).

Under begynnande medeltid verkar kyrkogården ha varit en fri och oplanerad yta, mellan kyrka och en skyddande mur (Lundquist 1992:13-14), där träd verkar ha varit mest till besvär, och möjligen också påminde om asatron, och därför avlägsnades (Grönwall 2017:4). Reformationen innebar att många kyrkogårdar flyttades ut från städer eftersom de stegvis blivit handelsplats hellre än andaktsplats (ibid:17). Där blev det dock än mer kaos med förfall, välta stenar och murar, med allmän brist av respekt för platsen (ibid: 18). Det skyddade kyrkorummet blev då i stället en alternativ gravplats, för de som hade råd (ibid:19).

Viss förändring kom först när det insågs att gravsättning inne kyrkan kunde vara skadlig i pesten och kolerans tid (Lundquist 1992:21). I stället började idéer om hygien gro under sent 1700-tal. Lundkvist beskriver grunden till detta som mestadels religiös: ”träden och örterna utgör en påminnelse om människans eviga liv” (ibid:24), vari det kan identifieras drag av en naturtillvänd del inom kristendom. Samma funktioner; med fler träd och placering av kyrkogårdar utanför staden (idag återfunna nära stadskärnan i.o.m. städers expansion), föreslogs också för hygienens skull av mer praktiska förespråkare (ibid:27). Tillsammans med parkinfluenser från

Tyskland och England, skulle det leda till ett allt djupare engagemang över kyrkogårdens utformning, som också var samtida med en natursyn influerad av Linné (ibid:25-26). Fortfarande var det dock en något försummad plats då den gröna utveckling som parallellt skett i städer och på slottsträdgårdar inte sker här (ibid:26). I takt med folkökning ergo gravökning ansågs också kvartersindelningar och vägar nödvändiga för att uppehålla ordning. Däri finns en koppling till dagens läge med hur begravningsplatser börjar ta slut och behöver utökas, samtidigt som fler träd behövs (Begravningspodden 2020c).

2.3 Lummighet och likriktning – 1800-talet & framåt

1805 kom kyrkogården att hamna under staten, vilket rent praktiskt innebar en ordentlig uppstyrning. De nya anläggningarna planerades allt som oftast med kvarter i tydlig geometrisk symmetri, även om vissa utformades något mer organiskt (Lundquist 1992:28-29). Gemensamt var att den resta stenen skulle bli dominerande gravminne med en övergång till mer personliga gravar, ofta med en liten plantering framför, utöver för de tidigare mer anonyma hemmans- och byagravarna (ibid: 29). Status var något som fortlevde, med finare och större platser för de framstående och rika (ibid:30). Så liknande sättet vilket välbärgade människor tidigare kunnat köpa sig en plats inne i kyrkan, så kunde de fortfarande cementera klasskillnader ute på begravningsplatsen, nu med påkostade, elaborerade stenarbeten (Grönwall 2017:11). Även om denna hierarki existerade fanns likväl fram till 1964 en allmän gravplats vari de flesta begravdes på rad allteftersom behovet uppkom, vilken var utan bestämmanderätt för anhöriga förutom möjlighet för ett mindre gravmärke - vanligen en liten sten (Svenska kyrkans arbetsgivarorganisation 2013:142).

Stora träd som alm och lind hade funnits tidigare på vissa kyrkogårdar, men kom nu att bli dominerande i långa alléer med uttänkta siktlinjer (Lundquist 1992:34). Under denna tid kom också många av de växter vi idag förknippar med begravningsplatsen att etablera sig, varav flertalet med en melankolisk hängande karaktär. Det är också runt denna tid formklippta häckar börjar utgöra ett stomelement i kyrkogårdsrummet (ibid:34).

Samtidigt som dessa mer strikta, organiserade platser utvecklades så kom en annan trend runt förra sekelskiftet: skogskyrkogården. Där var det i stället det oregelbundna och parklika som premierades (Lundquist 1992:33). Inspiration kom från platser i USA och Tyskland, och det skulle skapas ett antal i Sverige varav den mest tongivande blev Skogskyrkogården i Stockholm 1920 (ibid). Den och dess gelikar har idag hög krontäckning, gamla träd och alléer, och härstammar från ambitioner om att frångå status. Utifrån den alternativa plats som vi tänker oss,

finns det dock fortfarande en dominans av gräsytor, konventionella stenar och material, bilvägar och en stark kristen symbolik, med bland annat det karakteristiska korset. Även om den alternativa platsen vrider upp grönskan och ekologiska ambitioner, samt utgår än mer från det naturliga och frångår individstatus, står liknande idéer att finna i skogskyrkogårdarnas framväxt.

Förutom utvecklingen av dessa två vägval så kom 1900-talets utveckling att som så mycket annat, kännetecknas av massproduktion, och enligt Lundqvist (1992:33-34) därtill likriktning med hårdare bestämmelser, strikta mått, samt rationalisering för lättare skötsel, till exempel den sammanhängande gräsmattan. Innan 40–50-talen fanns där den nu dominerar, ofta antingen ängsområden som slåttades en gång per år, alternativt grus- eller sandgravar omgivna av formklippta infattningshäckar. Några av dessa finns kvar än idag, främst i Skåne (Begravningspodden 2021a).

Kremering blev redan under sent 1800-tal åter tillåtet, efter en teologisk debatt om återuppståndelse kontra hygien och effektivitet (Grönvall 2017:13). Praktiken flyttade dock in på krematorium, och sker på ett betydligt mer kontrollerat sätt. Successivt blev det allt vanligare, till den grad att det nu är den vanligaste begångelseformen på 83% (Helgesson et al 2021:27). Denna ökade popularitet skapade ett behov av askgravlundar och minneslundar, men spridandet av aska blir också ett alternativ där en kan få personlig, privat platsanknytning, ofta i naturen.

Några stora förändringar har inte kommit under de senaste årtiondena förutom hur askgravar utvecklats och att gräsmattan tagit över. Att det inte har utvecklats på ett sätt liknande det i till exempel Storbritannien kan bero till viss del på att skogskyrkogårdarna i Sverige upplevs lummiga och såpass bra ur ekologisk synpunkt att människor inte slås av att efterfråga alternativ. Likväl verkar en stagnation skett, och denna tid kan behöva alternativ som starkare främjar ekologisk hållbarhet – i praktik och i ande.

3. Den alternativa platsen – besjälade gravplatser

Vad finns det för orsaker att gestalta gravplatsen på ett alternativt sätt? Genom att i detta kapitel studera animistisk tradition, i hur förfäders och gudars andar förkroppsligats i naturen, till hur inlevelse och respekt kan översättas till en mer sekulär platsupplevelse, följs spår till den naturtillvändhet som kan ses idag och hur den kan gagna den alternativa gravplatsen och en djupare ekologi.

3.1 Roten till religion

Animism är tron på att världen runt omkring oss bebos av gudomlighet eller närvaro – en symbolisk eller religiös animering av ting som normalt betraktas som utan inre väsen. Det är en hållning som vanligen finns när människan lever nära naturen, främst bland urbefolkningar världen runt (Thurfjell 2021:199). Antropolog Thomas Csordas beskriver det som ”the origin of religion is that it is based on a fundamental embodied alterity – the ’phenomenological kernel of religion’” (i Bowie 2006:12). I Sverige kan animism främst identifieras i forntida tro (s.11) och den samiska religionen. Den senare har trots påverkan från kristendom bibehållit en grundläggande syn på sig själv som en del i en integrerad värld med relationer till naturen vari de döda och gudomar kan finnas (Helander-Renvall 2010:49). När kristendomen så länge varit majoritetsreligion kan det vara svårt att relatera till religiös inlevelse av natur. Så ovanligt är det dock ej: merparten religioner har animistiska inslag, där Thurfjell (2020:196) lyfter kristendomens avsaknad som ett av få undantag. Studiet av animism har också aktualiserats i och med att tidigare antropologiska undersökningar kritiserats alltmer som tvivelaktiga och eurocentriska, i hur forskare betraktat den som primitiv och i behov av förfining (ibid:200). Nu ses i stället potential i att kunna uppleva vår omvärld på ett besjälade sätt, och Thurfjell reflekterar att det nu kan komma att handla om en moralisk hållning i förmågan att se andra värden än de rent mänskliga (ibid:205).

I animismen finns ett alternativ till den kristna, eller snarare abrahamitiska, natursyn som enligt många möjliggjort hänsynslöst utnyttjande av resurser och

förstörande av ekosystem (ibid:196). Som skapelsens krona finns jorden *för* människan; en syn som har skapat förutsättningar för exploatering på industriell nivå (ibid). Men där finns också dualitet. Å ena sidan har Gud givit oss denna jord, må med den göra vad vi vill. Å andra sidan finns det kristna som ser ansvar i herdeskapet när gud finns i allt – inte helt olikt animistiska tankar – som är positiva till att bevara ”Guds” kretslopp, och har starkt miljöengagemang (ibid:199). Likväl finns den utnyttjande historiken kvar (ibid:197) och stark människocentrering, trots påståenden om motsatsen (ibid:199).

Ett sätt att förstå animismens inlevelse i plats kan också fås via arkitekten Christian Norberg Schultz användande av begreppet *Genius loci* för att fenomenologiskt närma sig platsskapande. Uttrycket kommer från hur greker och romare ansåg att *genius*-andar kunde bebo olika entiteter och platser-locis (Norberg Schultz 1980:8). Fenomenologi är en metod och erfarenhetsfilosofi för att låta sig ledas av ting, inte principer (Bengtsson 2001:25-30), och hos Norberg Schultz (1980:8) blir det ett poetiskt förhållningssätt till vår dagliga miljö och dess uppbyggande. Identifikation lyfts som en huvudsaklig psykologisk funktion av *genius loci*, i hur vi vet *hur* vi är en särskild plats (ibid:19). Det är processen i vilken en blir vän med en plats, och som han menar ”*betingas*” när vi som barn lär känna omgivningar (ibid:21). Den identifikationen med skogen som många nu uttrycker, och som diskuteras i nästkommande kapitel, är troligen relaterad till en liknande ”*betingning*”. Eller i var fall en längtan för stadsmänniskor att uppleva naturen i det utbyte som beskrivs: ”From the initial animistic stage he gradually develops a conscious or unconcious understanding that there exists [...] a correspondence between his own psychic states and the ’forces’ of nature. Only thus can he obtain a ’friendship’ with things and experience environment as meaningful” (ibid:168).

Norberg Schultz nämner inte begravningsplatsen specifikt, men betonar att ritual och natur är tätt sammankopplade: ”participation in natural totality is concretized in rituals, in which ’cosmic events’ such as creation, death and resurrection are re-enacted” (ibid:32). Begravningsens ritual kan möjligen förstärka naturell totalitet om den görs med ekosystemets kretslopp i åtanke.

När landskapsarkitekt Ian Thompson 2015 tolkar begreppet gör han ekologiska läsningar av sammanhang, och nämner ett engagemang likt det detta arbete far efter: ”In a period of widespread anxiety about globalisation and its corrosive effect upon local cultures, communities and landscapes and upon vernacular traditions of building, concern for the *genius loci* offers a rallying point for resistance” men fortsätter ”but even its supporters admit that the concept is vague, while those of a positivist persuasion are apt to dismiss it as so much mumbo-jumbo” (Thompson 2015:51). Han menar att genom en lins av ekologiska synsätt kan *genius loci* stå på

mer legitim grund, där det relationella i ekosystem ger det starkaste argumentet (ibid:55-56). För att ha stark *genius loci*, behöver en plats svara på sin omgivning.

Det kan hända att avlidna kroppars själar inte kommer att bebo träden, men symboliken kan vara stark, om vi ser förfäder, vänner, medmänniskor i landskapet. Thurfjell beskriver animismen bland intervjuade som inte nödvändigtvis tagen för sann, men ett uttryck för ”en svårfångad upplevelse av en personlig relation till icke-mänskliga varelser” (Thurfjell 2021:205). Det synsättet kan vara en poetisk förlängning, en tanke som ger viss tröst vid förlust eller inför tanken på ens egen bortgång. I och med att det också är en process som sker, som är rotad i ett faktiskt näringsupptag är det måhända lättare för samtida människor skolade i naturvetenskapliga tankesätt, där allt som heter andlighet är suspekt, att ta till sig av en mer intuitiv animism (ibid:213).

3.2 En groende skogskult

Animistiska tankegångar har en djup koppling till naturen. Här återvänder vi till varför det är märkligt att naturliga gravplatser inte finns, eftersom vi i Sverige verkar kopplade till bilden av oss som ett *Granskogsfolk*. Ett sekulariserat folk som finner andakt i skog och natur (Thurfjell 2020:7). Natur genomsyrar litteratur (Lagerlöf, Beskow m.fl.), intressen, småprat om väder, namn, politik, självbild: mycket utav det som finns i många svenskars identitet (ibid:16-18). Thurfjell beskriver dock hur den bilden kan anses romantiserande – med en längtan tillbaka till en naturrelation som kan ha sett annorlunda och hårdare ut än vad vi nu tänker oss (ibid:142). Därtill behöver inte miljövänlighet finnas bland de som tillskriver sig själv sådan, som hur miljövrmande landsortsbor med bil, hög konsumtion och höga krav på uppvärmning av hus, kan ha hög påverkan trots ekologiska varor och kärlek till natur (ibid:251). För enkelhetens skull förhåller sig studien till att det i dagsläget finns en vilja att vara i naturen, kanske för att vi inte är lika utsatta för farorna i dess mörka djup längre, och för att exploateringen utav den börjar få alltmer långtgående konsekvenser som är svåra att ta in.

Thurfjell går ej in på naturen som potentiell begravningsplats, förutom när intervjuade Malin kort refererar till att det finns ”en ny sorts kista där man läggs i en kapsel med ett ekollon. Så planterar de en och så blir man ett träd, det känns väldigt bra tycker jag” (Thurfjell 2020:41). Det beskrivs dock ofta en känsla av tidlöshet som relateras till kretslopp: ”i en skog så känns det som om att man ser hur saker och ting hänger ihop: förändringarna i årstiderna, allt som lever. Då är det inte samma katastrof att man inte ska finnas kvar” (Eva, Thurfjell 2020:41). Skogen är erfarenheter såsom poesi (ibid:31-32), avkoppling (ibid:59), flykt från det urbana (ibid:152) men den beskrivs också som tröst. Här återkommer det

relationella och känslan av att vara en del av någonting större: naturen svarar och ger en känsla av att omfamnas av den, mer än bland parker, byggnader och betong. Det är lättare att uppmärksamma och en känner sig uppmärksammad utav den (ibid:37). Andakten finns i ”trädens och mossornas tysta gränslandspoesi. En poesi som viskar om hur allt hänger ihop” (ibid:57)

Det finns också i tystnad, ett drag bland nordbor angränsande till karikatyr, något som kan bidra till varför vi inte talar om vare sig död eller djupupplevelser. Förutom att nutida människor kan vara skeptiska till andliga erfarenheter, likt hur Thompson tänkte att *genius loci* kunde avfärdas som mumbo-jumbo, kan ord ge löjets skimmer till saker som faktiskt betyder något för oss: ”När de under samtalet tvingas reflektera över sina erfarenheter, delar upp sitt jag i två delar och att de endast kan stå för den ena intellektuellt sett, medan den andra är lite hemlig” (Thurfjell 2020:236) Kan vi dock sätta ord på detta kanske det kan få betydelser där graven bara är en liten del av hur vi kan betrakta vår varelse i kretsloppet.

3.3 Djupare ekologi – under jord

Klimatförändringar, habitatförluster, arters ökade utrotning, svårreparabel rovdrift, giftutsläpp i naturen är indikationer på att människan behöver begränsas och inse *vår* del i förstörandet av ekologiska kretslopp (Thurfjell 2020:243-248). Här finns förutsättningarna: svenskar är den befolkning i Europa som ser mest allvarligt på klimatkrisen och det har lett till betydliga omställningar till exempel i minskade utsläpp (ibid:250). Men samtidigt äter vi mer kött, flyger mer, konsumerar mer, och tillåter fortfarande exploaterande rovdrift (ibid:251). För att sammanfoga naturtillvändhet med realitet behöver förståelse och tillämpning av ekologi fördjupas.

Med kroppen som en del av kretsloppet kan en i stället ge tillbaka och, i vad som måhända är en central rit i mänskligt liv, ändå ha ekocentriskt fokus (Thurfjell 2020: 253) där det viktiga i handlingen är att som minst inte skada, som bäst främja det kretslopp i vilket en nu ingår i. Den engelska studien visar också att många som väljer den naturliga gravformen ser det som en gåva tillbaka till jorden och upplever det som värdigt att bli ”maskmat” (Davies et al 2016:102-103). På så sätt blir animismen ett sätt att uppgå i det allmänna värde som en djupekologi tillskriver naturen, ett värde utanför vad den kan ge mänskligheten, vari vi inte är skilda från den utan en del utav den (Thurfjell 2020:254).

Felix Guattri, tidig djupekolog och ekosof framför i *The three ecologies* (2000) hur det behövs bredare syn på ekologi, där miljömässiga, sociala och subjektiva dimensioner går in i varandra. Ekologi förstås då som mer än en företeelse separat

från samhället, utan är i valen vi gör etik och politik: ekosofisk. Det psykologiska och andliga påverkar vårt subjekt som påverkar vårt samhälle som påverkar vår miljö som påverkar vårt subjekt och så vidare. I den alternativa gravplatsen kommer också de tankarna samman, i en jämlikhet ändå in i döden, vari en strävar efter positiv påverkan. Plats gör också en påtaglig skillnad, i det att vi som landskapsarkitekter kan strukturera om rum för att uppnå mentala skiften: "Without modifications to the social and material environment, there can be no change in mentalities" (Guattari 1992).

På detta sätt kan vi komma att välja gravplats utifrån identifikation – kopplad till den kroppsliga erfarenheten – i vilken vi kan se oss själva i naturen och samtidigt driva på metaforer som definierar oss som *i* kretsloppet.

4. Det svenska norm- och regelverket

Hur vi idag väljer vår sista viloplats beror på ett antal faktorer som berörs av religion, tradition, norm och lag. I detta kapitel görs en dokumentanalys som pekar på att öppenhet finns även här. Detta leder till att en undrar varför den alternativa begravningsplatsen inte finns i Sverige, varpå det också ses till var begränsningar kan finnas.

4.1 Lagstiftning

Eftersom det reglerar vad som faktiskt är möjligt, görs här en översikt av de regelverk som är relevanta för studien. Vissa praktiska aspekter är helt enkelt ej tillåtna, och det bör noteras var det kan skava i förhållande till den alternativa platsen.

År 2000 skedde en näst intill komplett separation mellan stat och kyrka i Sverige, där undantaget var begravningsverksamheten då kyrkan i de flesta fall fortfarande är huvudman. Svenska kyrkans församlingar och pastorat är fortsatt ansvariga, undantaget Stockholm och Tranås där kommunen har ansvaret (Svenska kyrkans arbetsgivarorganisation 2013:63). Begravningslagen (1990:1140) fastslår dock att samtliga folkbokförda i Sverige ska få den begravning de önskar i den mån det är möjligt (5 kap, 1§). Svenska kyrkan möjliggör detta genom att teckna avtal med andra som kan tillgodose behov utöver deras verksamhet (1990:1147, 11 kap 46§). Finansiering sker via begravningsavgiften som alla betalar via skatt. Denna är sedan 2013 är skild från kyrkoavgiften, och där ingår bland annat gravrätt³ på vanligen 25 år (1990:1140, 7 kap) och numer att begravning ska ske inom en månad (5 kap 10§). Denna kortare väntetid är positivt då åtgärder för att förhindra förruttelse kan undvikas. Lagen reglerar också att kroppar endast får gravsättas på allmän eller

³ Gravrätt: bestämmanderätt över grav på allmän begravningsplats. Gäller vem som ska gravsättas inom gravplatsen, utformning och utsmyckning. Innebär ansvar att hålla gravplatsen i ordnat och värdigt skick. Begränsad gravrätt innebär inskränkningar vid bestämmande över gravplatsens beskaffenhet, utsmyckning och ordnande i övrigt. Vid begränsad gravrätt har upplåtaren ansvar för gravplatsens skick. Askgravlund, minneslund, och spridning har ingen gravrätt.

enskild begravningsplats⁴ (5 kap 5§), vilket uppehåller kontinuitet, och undviker att någon ”lägger beslag” på enskild plats i det allmänna landskapet. Eldförgängelse är begränsat till krematorier, och dessa får endast utföras av ”den som innehar en allmän begravningsplats eller av en församling.” (3 kap 1§).

För typ av plats finns det inte något som nämner begränsningar utom hänvisningar till vördnad och ordnat skick (1990:1140 2 kap 12§). Att enstaka gravplatser i teori kan se annorlunda ut är alltså inte hindrat av lag.

I anslutande Begravningsförordningen står det därtill att kistgrav skall ha ett jorddjup på minst en meter (1990:1147 10§), vilket inte försvårar den alternativa platsen eftersom naturliga gravar vanligen har det djupet (Davies et al 2016:). Begravningsförordningen anger också att Länsstyrelser beslutar om tillstånd att sprida aska (1990:1147 30§), och här kan det i nuläget finnas fler alternativ än vid jordbegravning. Till exempel Stockholms länsstyrelse är dock restriktiva med tillstånd och spridning får ej ske nära där folk vistas eller påverka dricksvattentäkter varpå stora skogs- eller fjällområden, hav och stora sjöar är enda valmöjligheterna (Länsstyrelsen Stockholm u.å).

För kistor förekommer inga bestämmelser förutom de som gäller undantag såsom utförelse ur landet, flygresor och förvaring i kyrkorummet (1990:1147, §40 & §11), så här är lagen flexibel. Det starka påbud som finns verkar bero på praktikalitet hos enskilda huvudmän (s.24).

För befintliga begravningsplatser, särskilt med en lång kulturell betydelse så tillkommer lagen för kulturminnen (1988:950). Den visar på den vikt som läggs på platsernas bevarande, och är ett skydd som förhindrar betydande omgestaltningar. Den kan alltså i framtiden kan gagna även den alternativa gravplatsen. I lagen nämns forna gravar under fornminnen (1988:950, kap 2) och kyrkliga kulturminnen (kap 4). Bevaring av begravningsplatser i regleras i §11-15, som anger att ”dess betydelse som en del av kulturmiljön beaktas. Begravningsplatsen ska vårdas och underhållas så att dess kulturhistoriska värde inte minskas eller förvanskas”. Detta gäller också grönska då förbud även gäller att ”ändra medveten gestaltning av vegetationen” (13§). Ingrepp på befintliga begravningsplatser är svåra utan att göra ”väsentlig ändring” såsom Birgitta Hoberg (1992:139) menar i en diskussion av regelverket, och dessa kyrkogårdar huserar värdefull kulturhistoria. Vissa skötselåtgärder åt mer ekologiskt håll kan tillämpas, eller mindre tillägg, eller ändring av gravskick, men i stort har dessa platser en skyldighet att uppehålla kontinuitet. Om alternativa platser skulle bli vanligare kan det hända att lagverket

⁴ Allmän begravningsplats: platser anordnade av församlingar, kommuner eller av det allmänna. Enskild begravningsplats anordnas utanför det allmänna, av stiftelser och trossamfund med tillstånd från länsstyrelse.

behöver omformuleras eftersom det idag ser på gravplatsen som primärt en kyrkogård.

Även om lagstiftning är föränderlig, är den vad vi har att förhålla oss till om synen på begravningsplatsen skulle luckras upp. Jag finner dock inget som förhindrar att den alternativa platsen skulle kunna inrättas, då det inte finns reella hinder i lagstiftning som försvårar för alternativ utformning eller det gravskick som skulle kunna vara aktuellt. En huvudman (traditionell huvudman eller stiftelse) skulle kunna finna en lämplig plats i naturen eller inrätta en ny plats. Lagar kan därtill ge ett förstärkt skydd till de ekologiskt långsiktiga platser som önskas. Så svar på varför alternativa gravskick inte förekommit i Sverige verkar inte stå att finna här.

4.2 Religiösa normer - inom svenska kyrkan

Kyrkan har en tudelad roll som dels huvudsaklig huvudman för begravningsverksamheten, men de är också en kyrka med tro och missionsuppdrag (Helgesson Kjellin et al 2021:19). Detta gör att de har ett visst förhållningssätt till inte bara rit, men också till andlig betydelse av själva platsen. Även om de i enlighet med begravningslagen håller sig till den avlidnes önskan, och verkar pragmatiska till gravskick, så följer de traditioner utifrån sin tro.

I kyrkoordningen från 2013 kan vi finna förhållningssätt förknippade med begravningsriten (ibid), men om just gravskick och plats nämns inget. Det finns dock anbefallet att det ska göras en invigning av samtliga av svenska kyrkans nya begravningsplatser. Det innebär att: ...”genom läsning av Guds ord och bön ta den i bruk som en viloplats för de döda och att bereda ett rum för andakt och eftertanke för de efterlevande. Här skall de döda vila i frid till uppståndelsens morgon och de efterlevande påminnas om sin egen dödlighet och hoppet om uppståndelsens nya liv” (ibid:59). Innan 1991 ansågs det till och med att denna ritual var det som gjorde en plats till begravningsplats (ibid:124). Så om en väljer att se symboliken som de gör, så innebär gravsättning inom dessa platser också i viss utsträckning att tas upp i den kristna gemenskapen – vilket kan spekuleras att långt ifrån alla är villiga göra. I *En ”riktig” begravning* uttrycks hur de ser på sitt uppdrag utöver det praktiska. Här inleder till exempel biskop Mikael Mogren om hur de som kristna ser ”kyrkogården som något ännu större, som ett tecken på den himmelska gemenskap där vi är en del av Kristi kropp” (Helgesson Kjellin et al 2021:6). Kristendomen har här också en syn på förkroppsligande, men den handlar inte om kroppen i marken, så mycket som en förlängd nattvard. Gång på gång ifrågasätts också om Sverige verkligen är så sekulärt (Helgesson Kjellin et al 2021: 5, 10, 13 &...). Det verkar finnas en syn på att så många fortfarande väljer att ha kristen ceremoni, och begravas på kyrkogården, som indikativt för outtalad tro. Här kan de missta

tradition för tro. Det finns en trygghet i att göra det ”brukliga” i känsliga situationer, och därtill en svensk sed att utföra vissa traditioner i kyrkan, trots liten eller ingen relation till tro (Thurfjell 2020:8).

Men hur ser kyrkan på själva graven? I nuläget verkar de, till skillnad från många andra religioner ha få förbud om till exempel kremering, eller starka åsikter om gravskick. De reflekterar över gravskickens allmänna beskaffenhet såsom hur askgravplatsen erbjuder en fast plats att besöka till skillnad från minneslundens anonymitet (Helgesson Kjellin et al 2021:53). Det nämns dock en begravningsentreprenör som i intervju funderar om det ”kommer tillkomma ytterligare ceremonier i framtiden, exempelvis en ’naturceremoni’, där just närheten till naturen blir det meningsbärande innehållet” (ibid:74) och i tillhörande fotnot refereras till skogsbegravningsplatser i Tyskland (Kyrkans tidning 2016). I verksamhetspolicyn trycker de även på att huvudman ”bör fatta beslut om att enbart tillåta att kistor och urnor av förgängligt material används” (ibid: 88). Interesse verkar finnas för att skapa mer ekologisk praxis, även om det inte implementeras i den utsträckning att de på allvar undersökt den alternativa platsens potential. Det finns dock en plats i kyrkans regi som påminner om vad den alternativa gravplatsen skulle kunna vara: *Fågellunden* i Ronneby. Det är en askgravlund organiserad i en trädunge en bit från själva kyrkogården med 14 träd och 56 platser, där aska myllas ned under förnan (Svenska kyrkan 2021). Enligt Begravningspodden(2021b) fanns det en stor efterfrågan på platserna, så att naturliga gravplatser kan utvecklas även inom kyrkas regi är en möjlighet, som verkar starkt önskad.

Såsom diskuterats tidigare (s.15) finns det dock en kontrast inom kristen natursyn som kan göra en tveksam till dem som initial och främsta försörjare av gravplatser, utöver att platser fria från konfessionella grunder kan vara lämpligt i ett sekulärt Sverige. I Storbritannien varierar huvudmannskapet för de naturliga gravplatserna – med cirka hälften av de 207(2012) platserna under kommunal regi, och hälften tillhörande stiftelser, men också t.ex. välgörenhetsorganisationer och begravningsbyråer (Davies et al 2012:20-21). Variationen av platser och hur de utformas är därför stor: vissa är på helgad mark – andra inte, vissa är fruktträdgårdar – andra ängar o.s.v.(ibid). Trots att det finns positiva miljöåskådningar inom Svenska kyrkan så kan ett ifrågasättande av huvudmannskapet vara på sin plats. Självfallet är det många som av kristen tro, och respekt för tradition vill begravas enligt kyrkans sedvänjor, men det finns också en efterfrågan efter ett sätt fritt från kristna undertoner och symbolik. Om vi fortsätter att återupprepa traditionen i kyrkans regi, verkar inte nya sekulära alternativ kunna utvecklas.

4.3 Religiösa normer- I ett multireligiöst tidevarv

Sverige är idag ett land med många trosinriktningar. Därför undersöks här gravskick inom de vanligaste religionerna, eftersom det skiljer sig från Svenska kyrkan. Begravningar inom andra trossamfund består endast av 7% av alla begravningar (Myndigheten för stöd till trossamfund u.å) men visar på religiösa normer utanför majoritetskristendomen.

Inom islam är jordbegravning tradition, gärna samma eller följande dag, vilket är svårt att tillgodose i ett byråkratiskt Sverige (Sahat 2017:29). Vanligen sker förgängelse i direkt anslutning till jord, utan kista, med endast vitt bomullstyg som enkel svepning (ibid: 28). Fram till platsen bärs den döde fram på bår och begravs sedan med ansiktet vänt mot Mecka. I Sverige är kista oftast ett tvång, men utan är annars gängse bruk i andra länder (ibid). Trots Sveriges ökande andel muslimer så har anpassningar alltså inte gjorts så att kistfri begravning är möjlig.

Den katolska tron vill undvika det biologiska kretsloppet: ”tanken på döden som personens utplåning, att människokroppen skulle förenas med ’Moder jord’ eller ’universum’ och återgå till ett slags kretslopp eller att döden skulle utgöra en ’befrielse’ av själen. Allt sådant går emot vad kyrkan fått uppenbarats av Herren” (Stockholms katolska stift u.å). Kremering gillas ej, men är inte helt förbjudet, och om så sker ska askan vara samlad en urna i märkt grav (ibid). De ortodoxa församlingarna har varierade begravningsriter, men vanligen ett likartat förhållningssätt till det katolska, vad det gäller med kistbegravning och motvilja mot kremering grundad ”i tron på den kroppsliga uppståndelsen” (Jaksic 2020). Judiska församlingar har även de liknande synsätt, och även om betydelsen varierar så finns tanken om yttersta dagen inom samtliga abrahamitiska religioner, men lever olika starkt i utförande av gravskick (SBF 2018).

För till exempel hinduer är kremering det vanliga, och innebär att själen kan lämna kroppen för att reinkareras. Allra helst ska askan spridas i Ganges (SBF 2018:8).

Så även om det inom andra trosystem finns seder som kan ha en mer direkt koppling till jorden, så det är inte ett biologiskt kretslopp. Denna eviga (tills uppståndelsen sker) syn på platsen – att den ej får störas, är även anledningen till att gravrätt kan ges för ”för all framtid” (Svenska kyrkans arbetsgivarorganisation 2013: 141). I dessa trossystem märks också hur det ofta finns tydliga riktlinjer att följa för vad som sker efter döden, ett system som sekulära ofta saknar.

4.4 Normer – ur praktikens synvinkel

Inom ramen för begravningsritualen jobbar människor, som även de påverkar hur gravskick och -plats ser ut; på begravningsbyråer och företag som tillverkar det materiella runtom. I förhållande till ämnet diskuteras främst kistans vara eller icke vara, eftersom den alternativa gravplatsen är en förlängning av begängelseformen.

Kistan är egentligen ett smått märkligt, eller i var fall inte nödvändigt, inslag i dagens begravningstradition. I tanken om kretslopp kommer den mellan kropp och jord och förhindrar kroppen att uppgå i vegetationen. Även om studien inte funnit något lagkrav, återkommer utsagor om att så är fallet. Flera begravningsbyråer har texter på sina hemsidor som fastslår ”Enligt begravningslagen måste alltid den avlidna ligga i en kista” (Fonus u.å). Det är ett exempel, men jag har ej funnit en byrå som säger annorlunda och Begravningspodden talar om det som en självklarhet(2021b). Handboken från Svenska kyrkans arbetsgivarorganisation anger dock: ”Det är inget lagbrott att gravsätta utan kista. I flera kulturer är det vanligast att enbart svepa den döde och av miljöskäl kan dödsbon vilja undvika en resurskrävande kista. Huvudmännens hantering av stoft bygger däremot på att kistor med fötter används. Förvaltningarnas lokaler för förvaring är inte anpassade för bårar utan när den avlidne lämnas för förvaring hos en huvudman ska kroppen vara kistlagd.” (Svenska kyrkans arbetsgivarorganisation 2013:127). Så praktikalitet beskrivs som lag, och om en ny alternativ begravningsplats anläggs kan utrymmen dimensioneras efter enklare bårar för förvaring och transporter. Visst kan svårigheten i att strukturera om förstås, men om dessa önskemål finns, av miljöskäl eller religiösa anledningar, så borde det vara värt att undersöka möjligheten.

Att ta bort kista vid kremering verkar ha ytterligare svårigheter, och i en översikt av hur det diskuterats i offentligheten så benämns lättantändliga material såsom papp som en fara för personal på krematorier (Land 2016) medan krematorietechniker Annette Sportare menar att kistan behövs som brännved (Begravningspodden 2021d). Europakistan som tillverkar pappkistan *Farväl* menar dock att de är motarbetade och att branschen inte ser till de problem som konventionella kistor innebär, och inte är tillräckligt öppna för ett ovanligt och billigare alternativ (Kyrkan tidning 2017). Utöver *Farväl* finns det i Sverige några alternativ är något mer resurssnåla: till exempel enklare träkistor, men för en fullvuxen människa är det nästan ett träd per kista som måste tas ned, och i stället för att bidra till ökad trädäckning, innebär kistanvändning att träd fälls och förgås i jorden. Biokompositkista är ett annat, nedbrytbart, men dyrare alternativ (Fredahl Rydén u.å). Om inte kistfrihet accepteras kan det finnas många utvecklingsmöjligheter här, där Sverige skulle kunna snegla på många alternativ i Europa, även om kistfritt vore enklast.

Vad som antas vara känsla av vördnad, i kombination med brist på utbud av, och praktisk möjlighet till, enklare alternativ blir det ofta stora summor som spenderas, och resurser som förgås, till vad som ska brännas eller ned i marken. Troligen är merparten begravningsentreprenörer inte drivna av ekonomi – det är säkerligen ett särskilt kall att finnas för människor i svåra stunder – men verksamheten underbyggs av lönsamhet genom produkter. Om den verksamhetsstrukturen kan ändras genom att dra ned på utgifter och neddimensionera skulle de kunna vara med i förändringen – genom minskad skötsel, förvaringstid och minskat behov av material, med ökad omsorg och naturliga praktiker.

Det kan också finnas ovilja att hantera avlidna som inte är kistlagda eftersom det i Sverige är relativt ovanligt att överhuvudtaget se en död kropp någonsin. Ingår det i ens yrkesroll är det förståeligt att de också vill fjärma sig, och se så lite som möjligt, varpå kista kan underlätta, förutom i den praktiska aspekten av hantering. Personal kan i flera olika led ha normer om vad respekt och vördnad betyder, som kan vara svåra att frångå. Om önskemål inte samstämmer med vad de tycker är praktiskt eller värdigt kan det dock vara svårt att tillgodose att alla ”ska få den begravning de önskar” (1990:1140 5 kap, 1§).

4.5 Brist på språk och förebilder

Det som gått igenom ovan handlar om vad som finns att förhålla sig till utifrån tydliga överheter: stat, religion och praktik – normer därutöver är mer svårgripbara.

De hållningar som jag mött under arbetets gång i informella samtal med vänner och bekanta har tytt på att många är ovetandes om vad som sker, och vad som är möjligt när en dör. Trots att jag mestadels talat med landskapsarkitekturstudenter och människor som har ett uttalat miljöintresse, så har väldigt få uttryckt kännedom om naturligare gravskick eller att de tänkt på frågan överhuvudtaget. Det dryftas också i Begravningspodden: att många har en tendens att inte vilja prata om det eller i förhand bestämma hur en själv ska begravas, vilket ofta leder till osäkerhet bland efterlevande (2020b). Vi är därtill idag fjärmade från den döda kroppen, med sedvänjor såsom likvaka borta sedan länge. Tendensen att av tradition genomföra vissa riter via kyrkan har nämnts, men mycket av stagnationen för gravplatsen kan bero på tystnaden som omger ämnet.

Likt hur Thurfjell beskrev sekulära personers ovilja inför språk för naturupplevelser, finns också en brist av språk: graven inte något som ofta diskuteras om en inte möter det av nödvändighet. Det finns ett ramverk inom den religiösa kontexten också i ord: ”Om man frågar dessa - kristna, muslimer, buddister och hinduer - om deras existentiella djupupplevelser finns det ett färdigt

språk att ta till” (Thurfjell 2020:214). I det finns en komponent av normer där uppehållandet av mönster är inte alltid odelat negativt: till exempel i att ge trygghet i en situation där en förlorar någon närstående. I sekularitet finns dock möjligheter att skapa nya sätt att prata om döden, där animism och djupekologi kan vara vägar in i en ny trygghet.

Följer en en tro medföljer som nämnts ofta också en färdig mall för begravning. Där kan orsaken till avsaknad av alternativa gravplatser i Sverige också bero på brist av inte så mycket ord, som handlingar: det finns ingen förebild. Det som beskrivs i den engelska framväxten av naturliga gravplatser är snöbollseffekten: när det började sprida sig blev allt fler intresserade (Davies et al 2012:2). Mitt egna intresse kom från att se en naturlig begravning i tv-serien *Six feet under* (2005), och om en inte råkat stöta på alternativ är det svårt att söka upp det.

Den engelska studien lyfter att det som drivit populariteten är främst ett engagemang för miljö, återplantering av skog, resurshushållning, och anti-materialism i mötet med döden (Davies 2012:60-64). Men det finns också synen på traditionella begravningsplatser som kopplade till döden, emedan de naturliga platserna representerar liv (ibid). I det finns alternativ till normen, som många kan komma att vilja ta del av, i ett land som i var fall vill se sig som i kontakt med naturen.

5. Sammanfattande diskussion

Att ekologiska sekulära alternativ till dagens begravningsplatser är möjliga verkar stå klart. Efter att studien följt begravningsplatsens historik från en animerad förkristen tid till en initialt karg kristen kyrkogård som på ett mycket varierat sätt reglerades av kyrka och stat, och huserat starka klasshierarkier – verkade 1900-talet ge både tillbakagång och framtidstro för naturen. Samtidigt som utbredda gräsmattor och formklippning blev vanligare, kom också skogskyrkogården vilken kan ses som en prototyp för vår alternativa gravplats. Den som jag ser det, naturliga progressionen från skogskyrkogården till än mer naturliga praktiker skedde dock ej, så som i till exempel Storbritannien. Ett definitivt svar på varför mer naturliga begravningsplatser inte fått genomslag, har dock varit svårgripbart. Eftersom lag inte utgör hinder, verkar det snarare röra tröghet kring praktiska frågor, där benägenheten att kalla praktikalitet för lag gör det svårt att inse vad som faktiskt är möjligt. Även det att huvudmannaskap för verksamheten finns hos en konfessionell kyrka, som trots visst ekologiskt intresse gärna verkar hålla fast vid platsens religiösa betydelse kan ha viss relevans. Det kan därav vara lämpligt att undersöka ett kommunalt ansvar.

Det finns därtill en tystnad kring ämnet och i nuläget brist på förebilder. Där kan det hända att svenskar snarare ser skogskyrkogårdar eller privat spridning av aska i natur som fullgoda alternativ. I stället skulle vi kunna ha ett alternativ som breddar. Den traditionella kristna platsen kommer ha en fortsatt efterfrågan, men det bör också finnas ett konfessionsfritt alternativ bredvid den, där alla kan vara välkomna om de accepterar premissen.

Den alternativa platsen har möjlighet att husera rikare biologisk mångfald inte bara genom en tätare vegetation och ekologi-genomsyrade funktioner. Den kan ge kontinuitet genom lagskydd och gravrätt, som även om den inte är helt evig ger viss dignitet. Här kommer vi inte bygga bostäder eller parkeringsplatser.

Ett alternativ med större naturvärden kan också ha en lugnande verkan på sörjande. Såsom den kan erbjuda tröst för många i livet, kan den finnas som stöd i sorg.

Förutom möjligheten att skapa en andlig plats utanför kristna normer om hur och vad en gravplats ska vara, är förhoppningen är att handlingen, beslutet det innebär,

att välja ett annat sätt, kan fördjupa ett existerande miljöengagemang. Genom animistiska tankesätt kan kroppen visualiseras i kretsloppet och andäktighet inför naturen vidgas i vidare perspektiv av ekologi där subjektet betyder någonting i relationen med naturen.

Visst finns det en fara för green washing: detta grepp kommer inte automatiskt ändra människors beteenden, på så vis att de genom symboliken av människans roll i kretsloppet slutar upp med skadliga beteenden. Men förebilder behövs, och den alternativa platsen kan vara ett steg, varav fler behöver tas.

Referenser

- Begravningspodden* (2021a). 3. Alla dessa planer! [Podcast]. Jessica Magnusson och Josefine Pettersson Olsson, 8 jan.
- Begravningspodden* (2021b). 4. Gravskick och begängelseformer [Podcast]. Jessica Magnusson och Josefine Pettersson Olsson, 19 feb.
- Begravningspodden* (2021c). 5. FN:s globala mål och Sveriges miljömål [Podcast]. Jessica Magnusson och Josefine Pettersson Olsson, 12 mars.
- Begravningspodden* (2021d). 19. En dag i krematoriet med Anette Sportare. [Podcast]. Jessica Magnusson och Josefine Pettersson Olsson, 10 dec.
- Bengtsson, J. (2001). *Sammanflätningar- Husserls och Merleau-Pontys fenomenologi*. Göteborg: Daidalos.
- Berglund, L., Eriksson, A. & Gustavsson, J. (1998). Fornminnen. I Höök Patriksson, K. (red.) (1998). *Skötselhandbok för gårdens natur- och kulturvården*. Jönköping: Jordbruksverket. 139-157. https://issuu.com/jordbruksverket/docs/ovr3_1 [2022-03-06]
- Bowie Fiona, (2006) Anthropology of Religion. I Segal R.A. *The Blackwell Companion to the Study of Religion*. Hoboken UK: John Wiley & Sons, Incorporated,
- Bägerfeldt, L. (1989). *Megalitgravarna i Sverige: typ, tid, rum och social miljö*. Diss. Stockholms universitet. <https://docplayer.se/11970346-Megalit-gravarna-i-sverige.html> [2022-03-06]
- Davies, D. & Rumble, H. (2012) *Natural Burial: Traditional - Secular Spiritualities and Funeral Innovation*. London: Bloomsbury Publishing Plc..
- Fonus (u.å). *Kista*. <https://www.fonus.se/produkter-och-tjanster/kista/> [2022.03.15]
- Fredahl Rydén's (u.å). *Saga*. <https://www.fredahlrydens.se/produkter/saga/varianter/5864/detaljer> [2022-03-15]
- Grönwall, E. (2017). *Kyrkans begravningsplatser förr och nu. Svenska kyrkans arbetsgivarorganisation*. [https://www.svenskakyrkan.se/filer/begravning_f%c3%b6rr_nu_a5_tryck\(7\).pdf](https://www.svenskakyrkan.se/filer/begravning_f%c3%b6rr_nu_a5_tryck(7).pdf) [2022-03-20]
- Guattari, F. (1992). *Remaking Social Practices. Le Monde Diplomatique*, oktober. https://1000littlehammers.files.wordpress.com/2010/02/remaking_social_practice_s_screen.pdf [2022-03-20]
- Guattari, F. (2000). *The Three Ecologies*. London & New Jersey: The Athlone Press.
- Helander-Renvall, E. (2010). Animism, personhood and the nature of reality: Sami perspectives. *Polar Record*. 46, 44-56. <https://doi.org/10.1017/S0032247409990040> [2022-03-18]

- Helgesson Kjellin, K., Sandberg, A. & Sjöberg L. (2021). *En "riktig" begravning Förändringar i begravningsseden inom Svenska kyrkan 2010–2020*. Uppsala: Svenska kyrkan.
https://www.svenskakyrkan.se/filer/1718397/9913_SK21175_Begravningsbok_tillg.pdf [2022-03-18]
- Hoberg, B. (1992) *Kulturminneslagstiftningen och begravningsplatserna*. I Bucht, E. (red.). *Kyrkogårdens gröna kulturarv*. Alnarp: SLU, Movium. 138-139
- Jaksic, M. (2020) *Dödsfall och begravning i de ortodoxa och österländska kyrkorna under corona-pandemin*. [Faktablad]
https://www.myndighetensst.se/download/18.5451cb96170bfa33bcb49fd3/1586356313039/D%C3%B6dsfall_begravning_Coronapandemin_ortodoxa.pdf [2022-03-18]
- Kyrkans tidning (2016). *Här är skogen sista vilan*. <https://www.kyrkanstidning.se/trosteologi/har-ar-skogen-sista-vilan> [2022-03-18]
- Kyrkans tidning (2017) *Vem ska bestämma vilka kistor som vi får kremeras i?*
<https://www.kyrkanstidning.se/debatt/vem-ska-bestamma-vilka-kistor-som-vi-far-kremeras-i> [2022-03-15]
- Land (2016) *Nya, gröna begravningar: Bli ett träd efter döden!*
<https://www.land.se/uncategorized/nya-grona-begravningar-bli-ett-trad-efter-doden/> [2022-03-15]
- Lundquist, K. (1992). Från beteshage till trädgård – kyrkogårdens historia. I Bucht, E. (red.) *Kyrkogårdens gröna kulturarv*. Alnarp: SLU, Movium. 12-34.
- Länsstyrelsen Stockholm (u.å) *Sprida ut aska*.
<https://www.lansstyrelsen.se/stockholm/bo-och-leva/livshandelser/begravningar/sprida-ut-aska.html> [2022-03-14]
- Myndigheten för stöd till trossamfund (u.å) *Begravningar och avskedsceremonier*.
<https://www.myndighetensst.se/kunskap/begravningar-och-avskedsceremonier.html> [2022-03-15]
- Norberg Schultz, C. (1980). *Genius Loci – Towards a Phenomenology of Architecture*. New York: Rizzoli.
- Ovidius (2003). *Metamorfoser*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Sahat, S. (red) (2017) Livets slutskede, dödsfall och livet efter döden. I *Din muslimska patient*. Islamiska samarbetsrådet. 28-30.
https://www.myndighetensst.se/download/18.5451cb96170bfa33bcb47c57/1586251523205/begravning_dodsfall_dinmuslpatient_2017.pdf [2022-03-14]
- SBF (Sveriges Begravningsbyråers Förbund) (2018). *Mångkulturella begravningsskick - Olika kulturers traditioner och ceremonier vid begravningar*. [Broschyr]. Stockholm. Sveriges Begravningsbyråers Förbund.
<https://www.begravningar.se/broschyrer-och-skrifter/mangkulturella-begravningsskick.pdf> [2022-03-15]
- SFS 1990:1144. *Begravningslag*. Stockholm: Kulturdepartementet.
- SFS 1990:1147. *Begravningsförordning*. Stockholm: Kulturdepartementet
- SFS 1988:950. *Kulturmiljölag*. Stockholm: Kulturdepartementet.
- Six feet under* (2005). All alone. [Tv-serie]. HBO, 7 augusti.

- Svenska kyrkan (2021) *Askgravlunden Fågellunden*.
<https://www.svenskakyrkan.se/ronneby/askgravlunden-fagellunden> [2022-03-15]
- Svenska kyrkans arbetsgivarorganisation (2013) *Handbok för begravningsverksamheten 2013*. Stockholm:
<https://www.svenskakyrkan.se/Sve/Bin%20A4rfiler/Filer/Handbok%20f%C3%B6r%20begravningsverksamhet%202013.pdf> [2022-03-15]
- Stockholms katolska stift (u.å). *Begravning*.
<https://www.katolskakyrkan.se/forsamlingsliv/begravning> [2022-03-15]
- Thompson, Ian (2015). Transports of Delight and the Migration of the Genius Loci. I Manley Scott, P. & Rodwell, J. (red.) *At Home in the Future Place & Belonging in a Changing Europe*. Zurich: LIT Verlag. 51-63.
- Thurfjell, D. (2020). *Granskogsfolk: hur naturen blev svenskarnas religion*. Stockholm: Norstedts.
- Thurfjell, D. (2021). Känslan av besjälade träd - Animistiska erfarenheter bland sekulära svenskar. I Almqvist, K. & Gröning, L. (red.). *Folktro*. Stockholm: Norstedts. 199-213.

Tack

Till handledare Neva Leposa för uthålligt insisterande på att begränsa problemrymd, och goda förslag. Samt Vera Vicenzotti för initial extrahandledning och litteraturtips.

Till min handledningsgrupp Malin, Albert, Elvira och Mathilda som har stått ut med min virriga resa. Och kurskamrat Camilla, för uppmuntran.

Till Katji, vars tips och stöd varit ovärderligt.

Till Johanna och Leo för distraktion.

Till Magnus, som har varit tystare än någonsin förut när jag har jobbat hemma.